

Partij kiezen in Spanje

BRON: *De Nederlandse Boekengids*, winter 2020

Door Berthold van Maris

Radicalisering en polarisering kunnen een land flink verpesten. Een bekend voorbeeld is Spanje in de jaren dertig van de vorige eeuw. Daar leidde de politieke tweedeling in de maatschappij tot een bloedige burgeroorlog met een half miljoen doden, gevolgd door 37 jaar militaire dictatuur.

In Spanje heerste een sfeer waarin opeens iedereen geacht werd partij te kiezen. Hoorde je bij het rechtse kamp van rechts-liberalen, conservatieven en fascistie? Of hoorde je bij het linkse kamp van links-liberalen, sociaal-democraten, communisten en anarchisten? Sommige Spanjaarden lieten zich daarbij leiden door heel concrete belangen, anderen werden meegevoerd door overtuigingen en idealen, die soms nauwelijks reëel waren.

De Spaanse schrijver Arturo Barea publiceerde in 1946 een inmiddels klassieke autobiografische roman over de burgeroorlog, waarvan nu pas een Nederlandse vertaling verscheen: *"De slag"*. De Nederlandse uitgever heeft er een ondertitel aan toegevoegd: *"Madrid tijdens de Spaanse Burgeroorlog"*.

De roman begint indrukwekkend, met een hoofdstuk dat zich afspeelt in een dorp in de buurt van Madrid. Barea huurt daar in 1936, aan de vooravond van de oorlog, een huis, om het drukke Madrid in de weekends te kunnen ontvluchten. De dag na zijn verhuizing peilt hij de stemming in het dorp. Hij brengt een bezoek aan een café dat sinds enige tijd is omgedoopt tot *"Huis van de Arbeid"*: daar komen de linksen uit het dorp samen, vooral arme dorpsbewoners die sympathiseren met het communisme of het anarchisme. Vervolgens bezoekt Barea de sociëteit, waar de lokale machthebber, zijn vrienden en de notabelen bijeen komen. Hij stelt vast de machthebber veel huizen en grond bezit, en ook eigenaar is van de vrachtwagen die de plaatselijke groenten naar de markt in Madrid brengt. De man blijkt zijn positie te misbruiken. Hij verpacht geen grond meer aan linkse dorpsbewoners en heeft de groentehandel met Madrid stilgelegd, zodat veel mensen zonder inkomsten komen te zitten.

Over deze man en zijn bondgenoten schrijft Barea: *"Geen van hen koesterde enig ideaal, politiek of religieus (...). Was het juist dit ontbreken van enige overtuiging dat ze in*

staat stelde zich zo hecht te verenigen?" In het rechtse kamp ging het niet zozeer om overtuigingen, maar om: belangen.

Barea's sympathie ligt duidelijk bij links. Daar blijken overtuigingen wel heel belangrijk te zijn. Links-liberalen, sociaal-democraten, communisten en anarchisten hadden sterk uiteenlopende ideeën over hoe het land er in de toekomst uit moest zien. Al die stromingen verenigden zich om samen de strijd tegen rechts aan te gaan. Maar in de burgeroorlog kwamen de verschillende linkse groeperingen, met name de communisten en de anarchisten, geregeld tegenover elkaar te staan. Barea, zelf een gematigde socialist, vraagt zich af of links zich niet te veel liet meeslepen door idealen, en zo de reële belangen van de arme Spanjaarden uit het oog verloor.

Ook het nieuwste boek van Javier Cercas, *"De koning van het schimmenrijk"*, gaat over de Spaanse Burgeroorlog. Cercas beschrijft hoe in die tijd de kaarten geschud waren in een dorp in Extremadura, de armste streek van Spanje, waar de verhoudingen nóg feodaler waren dan in dat dorp bij Madrid.

In Extremadura was de macht in handen van een soort landadel, die zelf ver weg woonde, in steden als Madrid en Sevilla. Je zou misschien verwachten dat de inwoners van dit armoedige dorp in het revolutionaire klimaat van de jaren dertig gezamenlijk de strijd aangingen tegen die steenrijke afwezigen. Maar dat was niet het geval. Wat er gebeurde was dat het dorp uiteen viel in twee kampen: de mensen die net iets meer hadden tegenover de mensen die maar heel weinig hadden.

De mensen die wat eigen grond hadden of gewoon wat meer inkomsten uit de grond die ze van de landadel gepacht hadden, voelden zich beter dan rest van het dorp. Cercas schrijft, met enige tegenzin, dat zijn eigen familie tot die groep behoorde. Vlak voordat de oorlog uitbrak was het dorp "al helemaal in het sprookje (...) gaan geloven (...) dat de boeren zonder land nog steeds horigen waren, maar dat de boeren mét land patriciërs waren geworden en dat dus de belangen van die twee groepen onherroepelijk uit elkaar waren gaan lopen en een confrontatie tussen hen onvermijdelijk was." Cercas noemt dat idee een sprookje, oftewel: fictie. Met gevolgen die overigens zeer

concreet waren: het dorp werd letterlijk "in tweeën gespleten: er was een rechts café en een links café, er waren linkse danszalen en rechtse danszalen."

Toen de burgeroorlog uitbrak, kwam het dorp al gauw in rechtse handen. Het was voorbij met het linkse café en de linke danszalen, verschillende inwoners van het dorp werden geëxecuteerd.

Terug naar het boek van Arturo Barea. "De slag" laat zien hoe het dagelijks leven was tijdens de burgeroorlog. Een actueel thema, met al die burgeroorlogen die ook nu nog worden uitgevochten. Madrid lag tussen 1936 en 1939 twee en een half jaar in de vuurlinie. De stad was in linkse ("republikeinse") handen, maar werd al die tijd belegerd door rechtse ("nationalistische") troepen.

De details van die geschiedenis worden in dit boek uiterst tastbaar. Het is alsof je er als lezer zelf rondloopt. Tegelijk is de sfeer typisch Madrileens. Terwijl er al die tijd gevochten wordt, aan de rand van de stad, en gebombardeerd, speelt het leven zich voor een belangrijk deel af in bars, café's en restaurants. Er zijn eindeloos veel ontmoetingen, er wordt eindeloos veel gepraat, gegeten, gedronken en gerookt. Barea komt ook in Madrid bij de meest uiteenlopende mensen over de vloer. Dat maakt deze roman heel dynamisch.

De schrijver biedt zijn diensten aan aan de republikeinse regering en kan aan de slag als perscensor. Buitenlandse journalisten die vanuit Madrid verslag doen van de oorlog, moeten hem de tekst van hun stukken laten lezen voordat ze die naar hun land mogen doorsturen. Later in de oorlog verzorgt Barea een dagelijkse radio-uitzending over Madrid in oorlogstijd.

Hij speelt dus een actieve rol in deze woelige periode. Maar hij blijft ook altijd iemand die goed om zich heen kijkt, nieuwsgierig is, zich redelijk onafhankelijk opstelt en scherp observeert.

De gebeurtenissen en de details zijn soms gruwelijk. Barea ziet hoe iemand die hij altijd gekend heeft als een opgewekte, aardige man, nu opeens opschept over het aantal standrechtelijke executies dat hij heeft uitgevoerd: "Vandaag ben ik tot elf gekomen!" Als de schrijver zelf naar die executies gaat kijken, ziet hij met afgrijzen hoe veel Madrilenen er een gezellig uitje van maken: ze komen erheen met het hele gezin of met hun verloofde.

Ondertussen doen er de vreemdste geruchten de ronde: "Heeft u het nog niet gehoord? (...) De anarchisten hebben de regering en alle andere zwaargewichten die vannacht zijn gevlucht opgewacht in Tarancón en wilden iedereen fusilleren."

En dan zijn er, op straat, de naargeestige gevolgen van de bombardementen. Een menselijk been dat ergens in het centrum van de stad in de modder ligt. Een stukje van een vinger, tegen een ruit geplakt.

Ondertussen gaat het leven, zo goed en zo kwaad als dat gaat, gewoon door. Barea heeft een ingewikkeld privé-leven, hij probeert zowel een echtgenote als een minnares te vriend te houden. Tijdens de lange dagen en nachten die hij maakt als perscensor, komt er een nieuwe vrouw in zijn leven: de Oostenrijkse journaliste Ilsa. Hun liefdesverhaal - liefde in tijden van burgeroorlog - geeft de roman een extra dimensie.

Barea vertelt het allemaal in mooi afgeronde hoofdstukken, en heel filmisch: levendige situaties, levendige dialogen, dynamisch verteld, rijk aan details. De schrijver moet over een fabelachtig geheugen beschikt hebben. Of zou hij al die tijd een heel gedetailleerd dagboek hebben bijgehouden? Het grote probleem van dit boek, dat geen dagboek is, maar een roman, is natuurlijk dat niet duidelijk is tot op welke hoogte het autobiografisch is, en in welke mate de schrijver er achteraf een mooi verhaal van gemaakt heeft. Daar kun je als lezer niet goed achter komen. Al sta je daar vaak niet bij stil, want je wordt toch vooral meegesleept door de stijl en de gebeurtenissen.

Als er iemand is die fictie wantrouwt, is het Javier Cercas. Hij vraagt zich, in nonfictieboeken die hij "romans" noemt, altijd af: wat is het "ware" verhaal achter het "officiële" verhaal?

Het onderwerp van "De koning van het schimmenrijk" ligt voor hem dicht bij huis. Het is een onderzoek naar de broer van zijn opa, een zekere Manuel Mena, die als tiener heel enthousiast was over de Spaanse variant van het fascisme (het falangisme), in de burgeroorlog meevocht in vijf veldslagen, meerdere malen gewond raakte en werd onderscheiden, om ten slotte, op 19-jarige leeftijd, opnieuw gewond te raken en te overlijden.

De jongen werd daarna als een held vereerd. Hij werd een mythe, in ieder geval in het dorp waar de familie van Cercas vandaan komt, en ook in de verhalen die binnen zijn familie circuleren. Een "personage", vindt Cercas. Hij heeft zich voorgenomen om van dat eendimensionale personage weer een complex mens van vlees en bloed te maken. Hij spreekt mensen die de jongen nog gekend hebben en spoort allerlei documenten op die met de jongen te maken hebben. Zo reconstrueert hij diens levensverhaal. En hij doet opnieuw wat hij in eerdere boeken, zoals "De bedrieger" en "outlaws", deed: hij deconstrueert het verhaal van "de held", hij ontmantelt de mythe.

Het is een zoektocht naar de waarheid, die leest als een detective. De schrijver weet van tevoren niet waar hij uit zal komen, hij twijfelt ook wel of hij hier überhaupt aan moet beginnen, besteedt ook een heel hoofdstuk aan die twijfel, want misschien kom je dingen te weten over je familie die je liever niet wilt weten. Ondertussen is het ook een heel listig gestructureerd boek, met een heel effectieve spanningsboog. Naar het einde toe zijn er, net als in een "echte" roman, verrassende wendingen en ook een soort ontknoping.

De schrijver heeft voor afwisseling gezorgd, door verschillende stijlen en verteltechnieken te gebruiken. Hij schrijft soms over zichzelf in de ik-vorm en soms in de hij-vorm, hij vertelt in sommige hoofdstukken de geschiedenis van Spanje en van dat dorp als een soort alwetende verteller en herinnert de lezer er dan opeens aan dat je alwetende vertellers nooit helemaal kunt vertrouwen. Soms neemt zijn speurtocht de vorm aan van een lang gesprek met een goede vriend, waarbij ze ergens in de horeca zitten en het gesprek intenser wordt naarmate ze meer gedronken hebben.

De werkelijkheid van Manuel Mena blijkt zeer on-heroïsch te zijn geweest. Toen de jongen naar zijn laatste veldslag vertrok, geloofde hij al helemaal niet meer in de idealen waar hij zogenaamd voor vocht. Hij blijkt dat ook tegen familieleden gezegd te hebben, tijdens zijn laatste bezoek aan het dorp.

De jongen is gestorven voor idealen waar hij zelf, of zijn familie, niks aan had: "(...) bedrogen, omdat ze hem lieten geloven dat het in zijn belang was, terwijl het in werkelijkheid in het belang van anderen was en dat hij zogenaamd zijn leven voor zijn eigen mensen op het spel zette, terwijl hij het alleen maar op het spel zette voor anderen."

De belangrijkste conclusie van dit boek is dus dat polarisering en radicalisering er vaak toe leiden dat mensen keuzes maken die ingaan tegen hun eigenlijke belangen. Dat doen ze omdat ze worden meegesleept door mooie verhalen, fictie, sprookjes, bedrog. In het geval van Mena waren dat de idealen van het falangisme, en dan vooral het idee dat het fascisme voor harmonie in de samenleving zou kunnen zorgen.